

demos

Jaargang 23
Januari 2007

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

1

NIDI

inhoud

- 1 **Groei, krimp en ruimte**
- 3 Demodata
- 5 Demodata
- 6 **Criminelen in de familie**
- 6 Demodata
- 7 Demodata

Foto: Wim de Jonge

Groei, krimp en ruimte

Toekomstige regionale en lokale verschillen

FRANK VAN DAM, CAROLA DE GROOT
EN FEMKE VERWEST

Het CBS voorspelt dat het aantal inwoners en huishoudens in Nederland vanaf 2035 zal gaan dalen. Tot die tijd zal zowel het aantal inwoners als het aantal huishoudens nog met zo'n miljoen toenemen. Toch is er nu reeds sprake van demografische krimp in verschillende regio's en gemeenten. De komende decennia zullen de regionale en lokale verschillen in groei en krimp groot zijn. Wat zijn de oorzaken hiervan? En is krimp eigenlijk wel een probleem? De ruimtelijke gevolgen van demografische krimp blijken namelijk zeer beperkt en eigenlijk alleen van invloed op de woningmarkt.

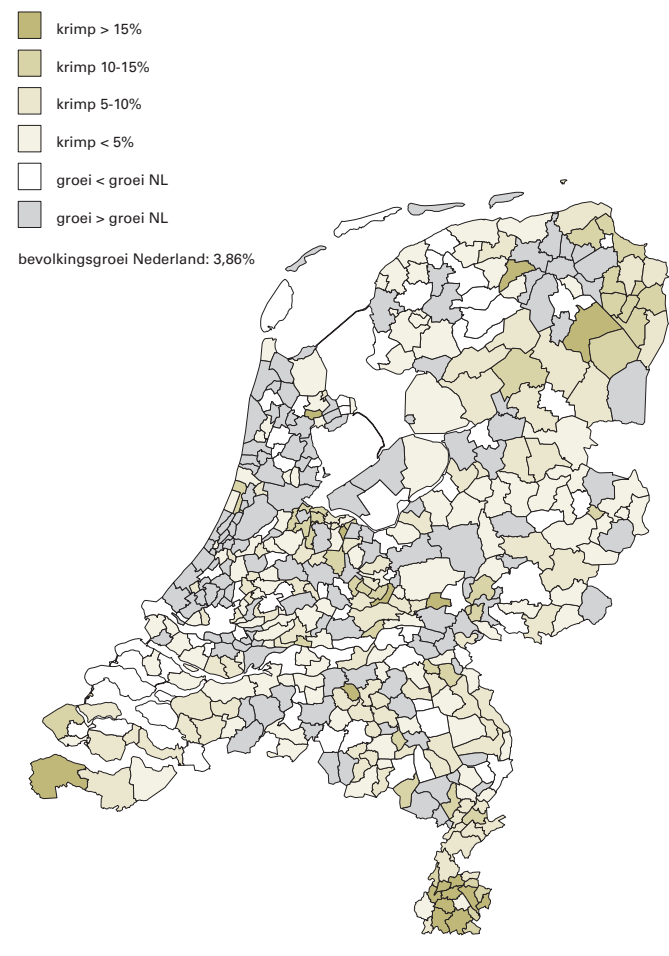
Volgens de meest recente bevolkingsprognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zal Nederland vanaf 2035 te maken krijgen met een afnemende bevolkingsomvang. Een stabiliserend aantal geboorten en een sterk toenemende sterfte als gevolg van de vergrijzing (de babyboomgeneratie komt te overlijden) zijn hiervan de oorzaak. Het voorziene, licht positieve, buitenlandse migratiesaldo zal deze natuurlijke bevolkingsdaling niet geheel compenseren.

Nederland zal dus op termijn gaan krimpen, niet alleen in aantal inwoners maar ook in aantal huishoudens. In vergelijking met andere landen in Europa, van Duitsland tot Bulgarije, zet deze krimp overigens niet alleen heel laat in, ze is ook zeer bescheiden van omvang: de geleidelijke bevolkingsgroei in de komende 25 tot 30 jaar zal vervolgens omslaan in een zeer geringe bevolkingsdaling. Het aantal huishoudens neemt tot het midden van de jaren dertig nog wel flink toe, van 7,1 miljoen nu tot 8,1 miljoen. Vooral het aantal eenpersoonshuishoudens zal, mede als gevolg van de vergrijzing (die in 2038 zijn top bereikt), fors toenemen.

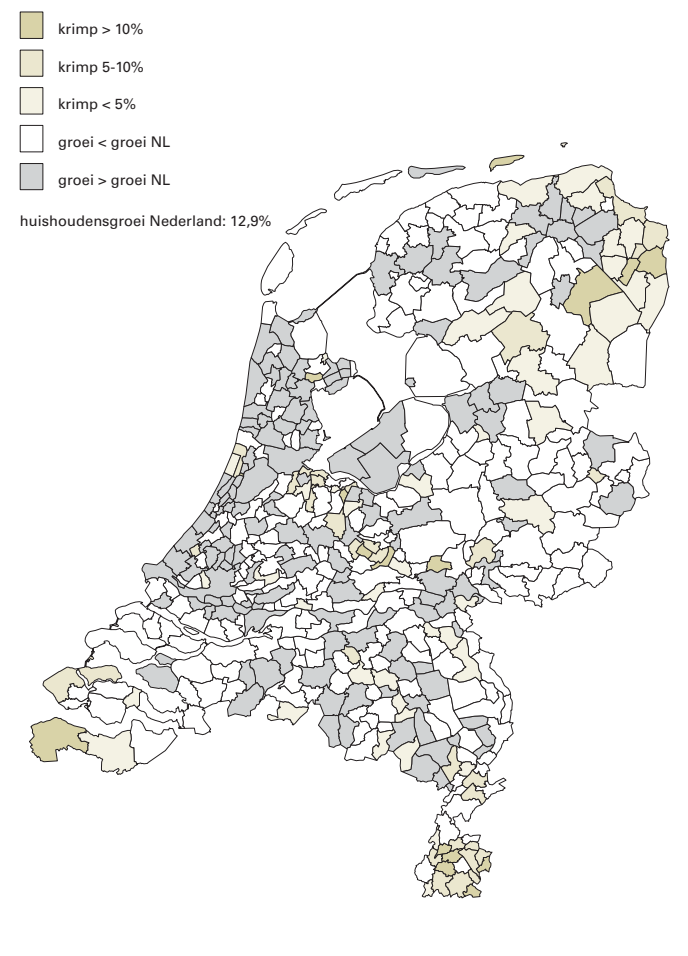
Regionale verscheidenheid

Dat op termijn in Nederland als geheel sprake zal zijn van teruglopende aantallen inwoners en huishoudens is eigenlijk niet zo interessant. Veel interessanter – vooral als we kijken naar de mogelijke ruimtelijke gevolgen – zijn de bevolkingsontwikkelingen (in aantallen en in samenstelling) op lokaal en regionaal schaalniveau. Hier zijn de verschillen groot. Verscheidene gemeenten en regio's zien een aanzienlijke bevol-

Figuur 1. Prognose bevolking per gemeente

Figuur 2. Prognose huishoudensgroei per gemeente

kingskrimp tegemoet terwijl andere regio's sterk zullen blijven groeien (zie figuur 1). In sommige gemeenten en regio's is de krimp reeds ingezet. Overigens, krimp is geen nieuw verschijnsel: in het recente verleden hebben verschillende gemeenten en regio's te maken gehad met een soms forse daling van het aantal inwoners.

Nieuw in vergelijking met de situatie in de jaren zestig, zeventig en tachtig is echter dat in de nabije toekomst de regionale en lokale krimp niet meer is ingebed in een nationale demografische context van groei, maar van stabilisatie. Op regionaal en lokaal schaalniveau is bevolkingsgroei dan ook niet meer vanzelfsprekend, hetgeen een omslag vereist in het lokale en regionale beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van woningbouw en bedrijfstereinontwikkeling.

In de komende decennia zullen er qua bevolkingsgroei aanzienlijke verschillen blijven bestaan tussen regio's en gemeenten, zo verwachten CBS en RPB in hun gezamenlijke regionale bevolkingsprognose. Wel zal in steeds meer regio's en gemeenten sprake zijn van een daling van de bevolkingsomvang. In COROP-regio Zuid-Limburg zal de krimp het omvangrijkst zijn. De bevolkingsomvang zal er dalen met bijna 74.000 inwoners. Op afstand volgen de Achterhoek en Oost-Groningen. In de regio's Zuid-Limburg, Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en Delfzijl en omstreken wordt relatief de geringste krimp verwacht. Van de huidige 467 gemeenten zal maar liefst 55 procent (259 gemeenten) te maken krijgen met een (verdere) daling van de bevolkingsomvang (zie figuur 1). De grootste absolute daling zal zich voordoen in Heerlen, Kerkrade en Sittard-Geleen. Heerlen zal in 2025 bijna 16.000 inwoners minder tellen dan in 2005. Van de tien gemeenten met de grootste relatieve krimp liggen er zes in Zuid-Limburg.

De figuur toont een lappendeken van groeiende en krimpende gemeenten. De intraregionale verschillen zijn vooral groot in de provincies Groningen, Drenthe, Utrecht en Noord-Brabant. In sommige krimpregio's komen nog steeds groei-gemeenten en in veel groeiregio's komen krimpgemeenten voor. In de meeste grote gemeenten (Eindhoven is een uitzondering) zal de bevolking naar verwachting gaan groeien. De krimp zal zich vooral voordoen in kleinere gemeenten (tot 50.000 inwoners) (zie de tabel). CBS en RPB

Prognose aantal krimpende gemeenten (2005-2025), naar gemeentegrootte

Huidige omvang gemeente (2005)	Aantal gemeenten (2005)	Gemeenten met bevolkingskrimp		Gemeenten met huishoudenskrimp	
		Aantal	%	Aantal	%
> 100.000 inw.	25	4	16	0	0
50.000 - 100.000 inw.	39	19	49	2	5
20.000 - 50.000 inw.	180	106	59	37	21
< 20.000 inw.	223	130	58	47	21
Totaal	467	259	55	86	18

Bron: CBS/RPB (PEARL).

verwachten voor de vier grote steden zelfs nog een aanzienlijke bevolkings- alsmede huishoudensgroei. Het westen van het land (de Randstad) zal voorlopig blijven groeien.

Minder huishoudens

Regionale huishoudensprognoses die gezamenlijk door het CBS en het RPB zijn ontwikkeld, laten zien dat in de periode 2005-2025 het aantal huishoudens zal afnemen in 18 procent (86) van de huidige (anno 2005) 467 gemeenten. In 12 procent van de gemeenten zal het aantal huishoudens dalen met meer dan 200; in zo'n 10 gemeenten met meer dan 1.000 (zie figuur 2). De grootste daling wordt gevonden in Heerlen, met zo'n 4.500, en in Kerkrade, met zo'n 2.800 huishoudens. Het aantal gemeenten met een daling van het aantal huishoudens is dus veel kleiner dan het aantal gemeenten met een afnemend aantal inwoners, hetgeen bijvoorbeeld van belang is voor de vraag naar het aantal woningen. Bovendien zullen er weinig gemeenten zijn met een fors dalend aantal huishoudens, hetgeen samenhangt met de verwachte voortgang in de huishoudensverdunning.

Op regionaal niveau zal het aantal huishoudens dalen in Oost-Groningen (min vijf procent), Delfzijl en omgeving (min drie procent), Zeeuws-Vlaanderen (min drie procent) en Zuid-Limburg (min vier procent). Op gemeentelijk niveau is dat het geval in grote delen van Groningen, Drenthe en Limburg, in vele gemeenten in het midden van het land en verspreid in Zeeland en Noord-Brabant. In Zuid-Holland en Overijssel zijn vrijwel geen gemeenten te vinden met huishoudenskrimp.

Oorzaken van regionale en lokale krimp

Demografische krimp kent grofweg vier oorzaken: een sociaal-culturele, een conjuncturele, een regionaal-economische en een planologische. De laatste twee zijn vooral van invloed op regionaal en lokaal schaalniveau.

Sociaal-culturele ontwikkelingen

Sociaal-culturele ontwikkelingen zijn vooral van invloed op het aantal geboorten. Zo heeft in Nederland de emancipatie van vrouwen (toenemende opleidings- en arbeidsparticipatie van vrouwen; toegenomen seksegelijkheid; ontwikkeling, acceptatie en grootschalig gebruik van de anticonceptiepillen en andere voorbehoedsmiddelen) vooral in de jaren zestig en zeventig gezorgd voor een enorme daling van het vruchtbaarheidscijfer (TFR): van gemiddeld 3,1 kinderen per vrouw in 1960 tot 1,6 in 1980. Sindsdien is de vruchtbaarheid weer iets aantrokken, maar deze lijkt zich nu te stabiliseren op een niveau rond de 1,7-1,8, ver onder het vervangingsniveau van gemiddeld 2,1 kinderen per vrouw. Mensen zijn gemiddeld op steeds latere leeftijd gaan samenwonen of trouwen en vrouwen kregen op gemiddeld steeds latere leeftijd hun eerste kind; of ze, en dan gaat het vooral om hoog opgeleiden, kregen helemaal geen kinderen.

Economische conjunctuur

Ook de economische conjunctuur heeft invloed op het geboortecijfer. Het vertrouwen dat men-

Foto: Wim de Jonge

sen hebben in de economie, en daarmee in de ontwikkeling van hun inkomen (het 'consumentenvertrouwen'), beïnvloedt niet alleen de woningmarkt en de aanschaf van duurzame consumptiegoederen, maar ook, zij het iets vertraagd, het krijgen van kinderen. Verder is het migratiesaldo conjunctuurgevoelig. Immigratie neemt toe als het goed gaat met de economie en af als de conjunctuur terugloopt. Het omgekeerde geldt voor emigratie. Dit verband is zowel op nationaal als op regionaal niveau terug te zien. Migranten worden aangetrokken door landen en regio's met een economische groei.

Regionale economie

Een derde oorzaak van krimp is de ontwikkeling van de regionale economie. Migratie vanuit een woongebied wordt vooral veroorzaakt door een verminderde 'aantrekkelijkheid' van dit gebied voor bepaalde groepen bewoners. De omvang van de werkgelegenheid in de regio is hierbij een belangrijke factor. Daarnaast wordt de aantrekkelijkheid van de regio en de gemeente mede bepaald door de omvang en de kwaliteit van de woningvoorraad en de kwaliteit van de woonomgeving. Migratie is derhalve niet alleen selectief naar de kenmerken van de migrant, maar ook naar de kenmerken van de buurt, de wijk, het dorp en de stad van vertrek en vestiging.

Planologie

De planologische oorzaak van demografische groei of krimp manifesteert zich vooral op lo-

demodata

De komende 20 jaar neemt het aantal alleenstaanden naar verwachting met 800.000 toe tot 3,3 miljoen. Dat komt voor ruim de helft door de vergrijzing. Doordat de partner overlijdt zal een groot deel van de 65-plussers alleen achterblijven. Ook zullen steeds meer alleenstaanden naar verwachting zelfstandig blijven wonen. Hierdoor zal het aantal alleenstaande ouderen stijgen van 750.000 in 2005 tot 1,2 miljoen in 2025. Een ander deel van de groei van het aantal alleenstaanden komt doordat steeds meer mensen uit elkaar gaan en daarna tijdelijk of voor altijd alleen gaan wonen. Het aantal alleenstaanden stijgt in vrijwel alle gemeenten en dus ook in alle provincies. De helft van de groei van het aantal alleenstaanden in Nederland doet zich voor in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Noord-Brabant. In 2025 zal de provincie Noord-Holland naar verwachting met 46 procent nog steeds het grootste aandeel alleenstaanden hebben, gevolgd door Groningen met 44 procent. In Flevoland en Drenthe wonen over 20 jaar, net als in 2005, relatief weinig personen alleen. Ongeveer een derde van de huishoudens in deze provincies betreft alleenstaanden (RPB/CBS Regionale huishoudensprognose 2005-2025).

Nationale bevolkingsprognoses worden elke twee jaar door het CBS gepubliceerd. Sinds 2005 publiceert het CBS, samen met het RPB, ook regionale bevolkings- en huishoudensprognoses. Demografische prognoses zijn met talrijke onzekerheden omgeven. Demografische ontwikkelingen hangen immers samen met sociaal-culturele en economische ontwikkelingen, en deze zijn nu eenmaal lastig te voorspellen, vooral op een langere termijn. Zo hangen geboortecijfers bijvoorbeeld af van individuele keuzes ten aanzien van gezinsvorming, en sterftecijfers van de ontwikkeling van welvaartsziekten. Vooral ten aanzien van de internationale migratie (zowel immigratie als emigratie) is het lastig om goede voorspellingen te doen. Die zijn sterk afhankelijk van conjuncturele ontwikkelingen (nationaal en mondiaal), van internationale politieke ontwikkelingen, en van het gevoerde immigratiebeleid (asielverlening, gezinshereniging, arbeidsmigratie). Het CBS gaat bijvoorbeeld uit van een licht positief migratiesaldo in de komende decennia (dit als gevolg van een weer aantrekkende economie) en van een stabiel vruchtbaarheidscijfer (van gemiddeld 1,75 kind per vrouw) maar dit blijven tot op zekere hoogte slagen in de lucht. Zou het migratiesaldo rond de nul komen te liggen, of zoals in de afgelopen jaren licht negatief blijven, en zou ook het vruchtbaarheidscijfer weer gaan afnemen of verder stijgen, bijvoorbeeld naar 1,60 respectievelijk 1,90, dan zou de daling van de bevolkingsomvang op nationaal niveau eerder of later dan in 2035 kunnen optreden.

Ten aanzien van regionale bevolkingsprognoses geldt hetzelfde betoog, maar zijn de onzekerheden nog groter. De onzekerheid van de voorspelling neemt toe naarmate de prognoseperiode langer is, maar ook naarmate het geografische detail wordt vergroot. Voorspellingen op het niveau van regio's zijn robuuster dan voorspellingen op het niveau van gemeenten. Vandaar dat regionale of gemeentelijke bevolkingsprognoses minder ver vooruit (maximaal 20 jaar) kijken dan nationale prognoses (het CBS kijkt bijna 50 jaar vooruit). In het bijzonder interregionale, laat staan intergemeentelijke, verhuisstromen zijn moeilijk te voorspellen. Gemeentelijke en regionale bevolkings- en huishoudensprognoses (zoals het door het CBS en het RPB ontwikkelde PEARL-model) zijn wel mede gebaseerd op bestaande woningbouwplannen, en daarmee gevoelig voor het ruimtelijkeordeningsbeleid.

kaal schaalniveau: groei en krimp van gemeenten werden in het verleden sterk bepaald door de woningbouwontwikkeling. Zeker tot en met de uitvoering van de Vierde Nota Extra (Vinex) werd deze in belangrijke mate gestuurd door het ruimtelijke ordeningsbeleid van de rijksoverheid. Voorbeelden hiervan zijn de ontwikkeling van Flevoland (Almere), het groeikernenbeleid en het Vinexbeleid. Ook de 'niet-groei' van gemeenten en woonplaatsen is lange tijd bepaald door het ruimtelijk beleid van verschillende bestuurlijke schaalniveaus. Nog steeds zijn de woningbouwontwikkelingen (wat en hoeveel waar wordt gebouwd) sterk sturend voor de demografische ontwikkeling op lokaal niveau.

Kramp door krimp?

Het vooruitzicht van bevolkingskrimp leidt nog

wel eens tot schrikreacties bij gemeentebestuurders. Krimp wordt gezien als een onwenselijke ontwikkeling en alles wordt in het werk gesteld om het niet zover te laten komen, dan wel om het tij te keren. De vraag of deze paniek terecht is moet evenwel met nee worden beantwoord.

De ruimtelijke gevolgen van demografische krimp zijn namelijk zeer beperkt, zeker als we daarbij de omvang van de verwachte krimp (zowel in aantal inwoners als in aantal huishoudens) alsmede het tempo waarin deze krimp zich zal voltrekken in de beschouwing betrekken. De ontwikkeling van de welvaart, het veranderende gedrag van mensen en het ruimtelijkeordeningsbeleid spelen een veel belangrijker rol bij de ruimtelijke ontwikkelingen. Demografische ontwikkelingen (zoals krimp) hebben meestal niet meer dan een gering versterkend of dempend effect op ruimtelijke ontwikkelingen zoals de groei van de mobiliteit, het lokale voorzieningenniveau en de belasting van natuur en milieu.

Bevolkingskrimp, en dan alleen in de vorm van een daling van het aantal huishoudens, is eigenlijk alleen van invloed op de woningmarkt. Wanneer het aantal huishoudens in een bepaalde regio of gemeente daalt, verandert de woningmarkt geleidelijk van een aanbiedersmarkt (een gespannen woningmarkt) in een vragersmarkt (een ontspannen woningmarkt). De woningprijzen zullen dalen en de doorstroming op de woningmarkt wordt bevorderd. De consequenties van deze veranderende vraag-aanbodverhoudingen op de regionale woningmarkt zal per buurt, wijk en dorp verschillen en afhangen van de fysieke (en sociale) kenmerken van de wijk alsmede van de reeds bestaande druk op de woningmarkt ter plekke. Een krimpend aantal huishoudens kan tot een overaanbod van woningen – en daarmee leegstand – leiden. Deze leegstand kan zich als gevolg van verhuisbewegingen ruimtelijk concentreren in bepaalde wijken en buurten, per definitie in de meest onaantrekkelijke delen van de woningvoorraad. In geval van krimp zal niet alleen de leegstand zich in bepaalde wijken concentreren, maar zal

Dichtgetimmerde woningen in Rotterdam Zuid.

Foto: ANP Photo Robin Utrecht.

ook de concentratie van lage-inkomensgroepen verder toenemen. Immers, in een ruimere woningmarkt zijn meer mensen in staat om hun huidige, wellicht minder gewaardeerde, woonomgeving te verruilen voor een andere.

Slechts in een beperkt aantal gemeenten en regio's (zoals vermoedelijk in Zuid-Limburg) zal de daling van het aantal huishoudens leiden tot problemen van leegstand en leefbaarheid, en mogelijk tot financiële problemen voor verhuurders, zoals woningcorporaties. Zo zal de druk op de woningmarkten in het westen van het land in de komende decennia onveranderd hoog blijven. Daar neemt het aantal huishoudens, en dus het aantal benodigde woningen, alleen maar toe.

Naast de ontwikkeling van het aantal huishoudens is vooral de samenstelling daarvan naar leeftijd, omvang en inkomen van belang voor de woningmarkt. Aanbieders van woningen dienen dan ook zeer zorgvuldig rekening te houden met de toekomstige samenstelling van de bevolking en de daarmee samenhangende vraag naar woningen. Vooral in situaties van demografische krimp vereist dit een omslag in het denken in termen van kwantiteit naar kwaliteit, een omslag van aanbodgericht naar vraaggericht denken. Er moet goed worden nagedacht over de wijze waarop de bestaande woningvoorraad dient te worden aangepast, dan wel vervangen of verwijderd (sloop), om tegemoet te komen aan de toekomstige kwantitatieve en kwalitatieve woningvraag. Daarbij stelt vooral de voortgaande vergrijzing en in het bijzonder de stijging van het aantal 80-plussers specifieke eisen aan de woningvoorraad. De herstructureeringsopgave blijft dus groot en de in de meeste gevallen bescheiden bevolkingskrimp geeft hieraan slechts een bijzondere context.

Beleidsreacties

De fundamentele houding van bestuurders ten aanzien van demografische krimp verschilt per regio. In het algemeen wordt demografische krimp in de beginfase vooral gezien als bedreiging, maar naarmate deze langer duurt, lijken bestuurders hun denkkaders aan te passen en leggen ze vooral de nadruk op de kansen die krimp biedt. Uiteraard varieert deze houding met de omvang, duur en snelheid waarmee krimp zich in een gebied voordoet. De houding van bestuurders loopt aldus uiteen van het negeren of ontkennen van krimp (niets doen), het bestrijden daarvan, tot het accepteren en begeleiden van krimp: *planning for decline*. In Zuid-Limburg is deze omslag reeds gemaakt, terwijl Zeeuws-Vlaanderen nog niet zover is en krimp vooral tracht te bestrijden. *Planning for decline* vergt een grote psychologische omslag van bestuurders en beleidsmakers.

In reactie of anticipatie op demografische krimp kiezen overheden in de meeste gevallen voor strategieën gericht op de woningmarkt en de regionale economie. Vooral het ontwikkelen en stimuleren van een kwalitatief hoogwaardig woonmilieu is een vaak gekozen strategie. In de krimpende steden in de periferie wordt geprobeerd om hiermee de eigen inwoners te binden en nieuwe inwoners – vooral gepensioneerden – te trek-

Foto: Wim de Jonge

ken. De grote steden in de Randstad volgen eenzelfde strategie teneinde te voorkomen dat gestelde huishoudens wegtrekken uit de stad.

Ook het versterken van de economie, door te proberen om nieuwe bedrijvigheid aan te trekken, is een vaak gekozen strategie. Opvallend genoeg komen veel regio's en gemeenten bij hun zoektocht naar nieuwe economische dragers op dezelfde alternatieven uit: naast het wonen (de senioreconomie, de zorgconomie) zijn dat het (senioren)toerisme en innovatieve en duurzame bedrijvigheid.

In feite blijft het streven van de meeste gemeenten gericht op groei. Het is de vraag of dit realistisch is, of bijvoorbeeld de veronderstellingen waarop deze aanpak is gebaseerd (bevolkingsgroei houdt het voorzieningsniveau op peil; werken volgt wonen) juist zijn. Verder kan het feit dat alle krimpende gebieden inzetten op de ontwikkeling van aantrekkelijke woonmilieus en op nieuwe bedrijvigheid de concurrentie tussen zowel regio's als gemeenten versterken. Dit kan leiden tot onrendabele ruimtelijke investeringen en onomkeerbare ruimtelijke ontwikkelingen, met alle negatieve gevolgen van dien voor de welvaart en de ruimtelijke kwaliteit. Regionale samenwerking, of op zijn minst overleg (in het bijzonder op het terrein van economie en wonen), is daarom essentieel, maar komt slechts moeizaam en mondjesmaat van de grond.

Dit artikel is gebaseerd op:

Dam, F. van, C. de Groot en F. Verwest (2006), *Krimp en Ruimte. Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Rotterdam/Den Haag: NAi Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.

Het rapport is te downloaden van www.ruimtelijkplanbureau.nl of te bestellen in de boekhandel.

Dr. F. van Dam, drs. C. de Groot en drs. F. Verwest, Ruimtelijk Planbureau

demodata

De vergrijzing bereikt over ruim 30 jaar haar hoogtepunt, zo blijkt uit de nieuwste CBS-bevolkingsprognose. Tussen nu en 2038 zal het aantal 65-plussers toenemen van 2,4 naar 4,3 miljoen. Een kwart van de 17 miljoen Nederlanders is dan 65 jaar of ouder. Het aantal ouderen groeit vooral sterk door de naoorlogse geboortegolf. De levensverwachting neemt sterker toe dan eerder verwacht. Het verwachte maximaal aantal 65-plussers in 2038 is 200.000 hoger dan volgens de vorige prognose. Bij mannen stijgt de levensverwachting van 77,6 jaar in 2006 naar 81,5 jaar in 2050, bij vrouwen van 81,7 naar 84,2 jaar. Meer mensen zullen dus de pensioenleeftijd bereiken en bovendien zullen gepensioneerden langer leven. De grijze druk, de verhouding tussen 65-plussers en potentiële beroepsbevolking (20- tot 65-jarigen), neemt sterker toe dan het aandeel 65-plussers. Want niet alleen neemt het aantal 65-plussers toe, ook daalt de potentiële beroepsbevolking met 1 miljoen. De grijze druk stijgt tussen nu en 2038 van 23 naar 47 procent (Bevolkingsprognose Centraal Bureau voor de Statistiek).

In 2007 zal de autochtone bevolking naar verwachting een paar duizend kleiner zijn dan in 2006. Dit komt vooral door het vertrekoverschot van 25.000 mensen per jaar. Het komende decennium krimpt de autochtone bevolking met ongeveer 5.000 personen per jaar. Na 2020 versnelt deze krimp. In 2050 zal Nederland 12,0 miljoen autochtonen tellen, tegen 13,2 miljoen op dit moment. Hun aandeel daalt in deze periode van 81 naar 71 procent. De allochtone bevolking blijft de komende decennia echter groeien. Dat is bij de niet-westerse allochtonen voor driekwart toe te schrijven aan geboorten. De belangrijkste oorzaak van de groei bij westerse allochtonen is immigratie. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de Nederlandse bevolking stijgt van 11 procent in 2006 naar 16 procent in 2050. Het aandeel westerse allochtonen neemt toe van 9 naar 13 procent (Bevolkingsprognose Centraal Bureau voor de Statistiek).

Criminelen in de familie

PEARL DYKSTRA EN HELGA DE VALK

Verband tussen crimineel gedrag en bevolkingskenmerken onderzocht

De kwaliteit van de sociale bindingen in het ouderlijk huis is een betere voorspeller van de kans dat iemand crimineel gedrag ontwikkelt dan sociaal-structurele kenmerken als leeftijd en, bij allochtonen, de groep waartoe ze worden gerekend en het land van herkomst, die standaard worden onderzocht. Het gezinsklimaat is echter niet alles bepalend. Ook ervaringen later in de levensloop en vooral het ontbreken van bindingen met sociale instituties als het huwelijk en de arbeidsmarkt hangen positief samen met crimineel gedrag. Niet uitsluitend de huwelijksrelatie geeft een kleinere kans op crimineel gedrag, maar ook betrokkenheid bij de bredere kring van familierelaties.

Foto: ANP Photo/AGE Fotostock/Rick Neibel

demodata

De Nederlandse bevolking groeide in 2006 nog maar met 20.000 mensen. Deze historisch lage groei is vooral het gevolg van toegenomen emigratie. Tot 2034 wordt een bescheiden bevolkingsgroei met enkele tienduizenden per jaar verwacht. Daarna zorgt de stijging van het aantal sterfgevallen voor een langzaam krimpende bevolking (Bevolkingsprognose Centraal Bureau voor de Statistiek).

Sinds de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw hebben diverse onderzoeken aangetoond dat er een samenhang bestaat tussen criminaliteit en sociaal-demografische kenmerken, als bijvoorbeeld leeftijd van individuen en familiekenmerken. Zo bleek onder meer dat crimineel gedrag het meest voorkomt onder tieners en jongvolwassenen en dat (bepaalde groepen) allochtone jongeren onder delictplegers oververtegenwoordigd zijn. In meer recent onderzoek is de samenhang tussen kenmerken van het ouderlijke gezin en crimineel gedrag onder jongeren onderzocht. Uit dat onderzoek blijkt dat familiekenmerken medebepalend zijn voor crimineel gedrag. Verschillende studies in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hebben aangetoond dat kinderen van gescheiden ouders een grotere kans hebben op het ontwikkelen van crimineel gedrag dan kinderen van ouders die bij elkaar zijn gebleven. Ook is her-

haaldelijk gebleken dat er een hogere mate van criminaliteit is onder jongeren uit grotere gezinnen in vergelijking met jongeren uit kleinere gezinnen. Verder blijkt de kans op criminaliteit groter te zijn als delinquentie in de familie voorkomt (vooral als het de vader of broers betreft) dan als niemand binnen de familie met de politie in aanraking is geweest.

Onderzoek naar achterliggende factoren

Om na te kunnen gaan hoe belangrijk familiekenmerken zijn in vergelijking tot individuele kenmerken wordt gebruik gemaakt van de gegevens die werden verzameld in het kader van de Netherlands Kinship Panel Study (zie kader pag. 8). De NKPS heeft als voordeel dat het zeer gedetailleerde gegevens bevat over de families van de respondenten. Dit biedt meer mogelijkheden dan gebruikelijk is in criminologisch onderzoek voor analyses van de mechanismen waarlangs familieverbanden de kans op crimineel gedrag vergroten dan wel verkleinen.

Hoewel de empirische aanwijzingen voor de samenhang tussen familiekenmerken en de ontwikkeling van crimineel gedrag betrekkelijk eenduidig zijn, ontbreekt een goed inzicht in de onderliggende mechanismen. Wel is op basis van de literatuur een drietal (in elkaars verlengde liggende) verklaringen te onderscheiden. Dat zijn gebrekkige sociale controle, laag niveau van zelfcontrole en genetische invloed.

Gebrekkige sociale controle

Gebrekkige sociale controle binnen families biedt een voedingsbodem voor de ontwikkeling van criminaliteit. Dat wil zeggen wanneer in families weinig of inconsistente gedragsregels zijn, er weinig toezicht is op de handelingen van anderen, en dat betrokkenen niet of nauwelijks worden aangesproken op hun gedrag. Verondersteld wordt dat de sociale controle minder is in grotere gezinnen (de aandacht van de ouders moet met meer broers en zussen wor-

den gedeeld), in eenoudergezinnen (simpelweg omdat er maar één ouder is voor de opvoeding), en in stief- en migrantengezinnen (omdat betrokkenen deel uitmaken van netwerken waarin verschillende opvattingen leven over verplichtingen en betrokkenheid aangaande familieleden). Aanvullend wordt verondersteld dat de sociale controle minder is als de familie minder bindingen heeft met sociale instituties, zoals de arbeidsmarkt, de kerk en de buurt. Sociale controle binnen families vertoont een differentiatie naar sociaal-economische scheidslijnen. In de lagere sociaal-economische milieus zijn de mogelijkheden en vaardigheden om sociale controle uit te oefenen meer beperkt.

Laag niveau zelfcontrole

De tweede verklaring is dat een laag niveau van zelfcontrole, die het gevolg is van problematische socialisatie binnen het gezin van herkomst, leidt tot crimineel gedrag. Binnen deze verklaring ligt de nadruk op de morele ontwikkeling van het individu. Deze is om een aantal redenen achtergebleven, zoals vanwege emotionele verwaarlozing, onvoorspelbaar gedrag van de ouders, afwijzing door de ouders, of een gebrek aan adequate rolmodellen (ruziënde familieleden die niet in staat zijn om op een constructieve manier met conflicten om te gaan).

Genetische invloed

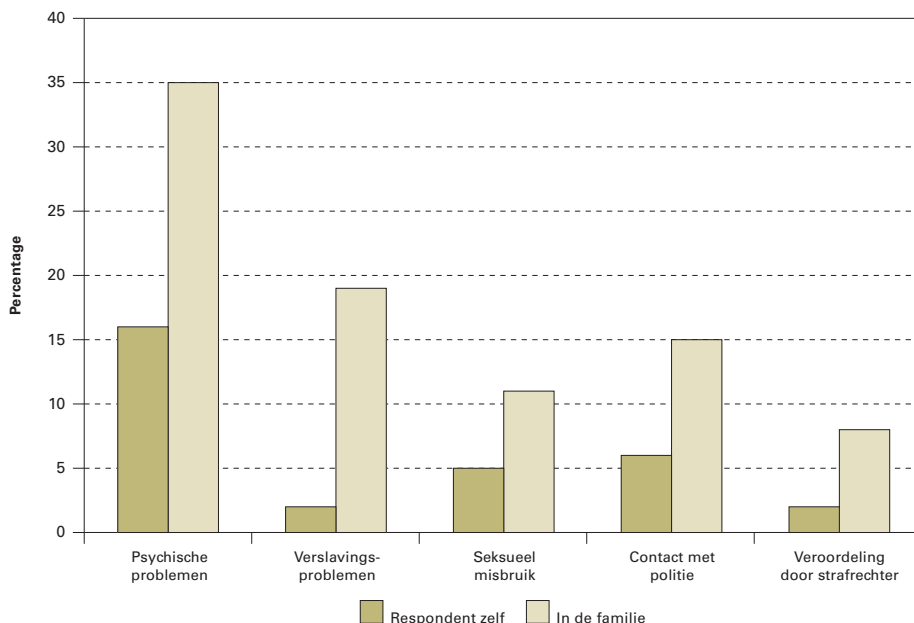
De derde verklaring heeft evenals de tweede betrekking op criminele geneigdheid, maar nu wordt de oorzaak niet bij socialisatie gelegd, maar gezocht in genetische invloed. De gedachte is dat persoonskenmerken als impulsiviteit en agressiviteit, die op hun beurt de kans op crimineel gedrag vergroten, in sterke mate genetisch worden bepaald. Dat zou de reden zijn dat delictgedrag in de ene familie meer voorkomt dan in de andere. Op de genoemde genetische invloed wordt hier verder niet ingegaan.

Het vóórkomen van criminaliteit

Het vóórkomen van criminaliteit is op de volgende manier vastgesteld. Aan de respondenten is gevraagd: 'Zijn de volgende dingen u ooit persoonlijke overkomen? En zo ja, was dat in de afgelopen 12 maanden of langer geleden?'. De gebeurtenissen waarnaar is geïnformeerd, zijn in de figuur weergegeven. Crimineel gedrag is gedefinieerd als 'in aanraking geweest met politie (niet voor verkeerscontrole)' en/of 'veroordeeld door de strafrechter'. De formulering van de vraag is in overleg met onderzoekers van het ministerie van Justitie opgesteld.

Van de mannen rapporteert tien procent crimineel gedrag bij henzelf of in de familie, dat wil zeggen dat iemand in contact is geweest met de politie en veroordeeld is door de strafrechter. Van de vrouwen doet drie procent dat. Criminaliteit volgens de hiervoor beschreven definitie komt in 17 procent van de families voor. Tot 'de familie' behoren kinderen, ouders, broers en zussen, ooms en tantes, neven en nichten en grootouders.

Voorkomen van diverse problemen bij respondenten en hun familie

Bron: NKPS 2002/2004.

Resultaten

Zonder de pretentie om de houdbaarheid van de hiervoor beschreven verklaringen volledig en grondig te toetsen is een aantal kenmerken in de analyses betrokken waarvan wordt verondersteld dat deze een indicatie geven van de sociale controle binnen het gezin van herkomst en van zelfcontrole.

De resultaten laten zien dat criminaliteit vooral samenhangt met de kwaliteit van relaties in het ouderlijk huis en niet zozeer met meer sociaal-structurele kenmerken van het ouderlijk huis zoals het aantal broers en zussen en ouderlijke echtscheiding. Interacties thuis en met familieleden tijdens de jeugd zijn te beschouwen als ervaringen die mee bepalen hoe goed iemand erin slaagt om er een gezonde levensstijl op na te houden of succes te bereiken op school, op de arbeidsmarkt en bij het aangaan van relaties. Deze levensloopkenmerken zijn op hun beurt een reflectie van ontwikkelde zelfcontrole en

Winkeldief in Pijnacker.

demodata

Europa is het eerste continent waar bevolkingskrimp gaat optreden en dat gaat gepaard met vergrijzing. Europa is het meest vergrijsde continent en hoewel ook alle andere continenten vergrijzen, zelfs Afrika, blijft het verschil met Noord-Amerika (de nummer 2) tot 2050 aanzienlijk. Daarna gaat het vergrijzingsstempo in Europa waarschijnlijk flink dalen en dat zou ten opzichte van de voortgaande vergrijzing elders voor Europa een voordeel kunnen opleveren (WPRB-rapport 2006).

Foto: ANP Photo/Koen Suyk.

van de participatie in netwerken van informele sociale controle.

Verder blijken individuele kenmerken én kenmerken van de huidige familiesituatie beide bij te dragen aan de verklaring van het optreden van crimineel gedrag. Vrouwen zijn minder geneigd om crimineel gedrag te vertonen en datzelfde geldt voor oudere leeftijdsgroepen. Het is niet geheel duidelijk hoe de samenhang tussen oudere leeftijd en criminaliteit moet worden geïnterpreteerd. Er werden geen leeftijdsverschillen verwacht omdat de gerapporteerde criminaliteit betrekking kon hebben op de volledige levensloop. Mogelijk is hier sprake van rapportagevertekeningen. Onder de oudere groepen zou er sprake kunnen zijn van een onderrapportage van criminaliteit omdat betrokkenen zich de gebeurtenissen niet goed meer kunnen herinneren. Een alternatieve interpretatie is dat de leeftijdsverschillen trends in de tijd weergeven, namelijk een stijging in criminaliteit.

Levensloop

Wat de levensloopkenmerken betreft blijkt, zoals verwacht, dat het opleidingsniveau, de huwelijks- en de arbeidsgeschiedenis een significante samenhang vertonen met crimineel gedrag. Naarmate mensen hoger zijn opgeleid, is de kans op crimineel gedrag kleiner, en onder ooit-gehuwden is de kans op crimineel gedrag kleiner dan onder nooit-gehuwden. Verder hebben mensen die ooit langer dan een jaar werkloos waren een hogere kans om crimineel gedrag te vertonen dan mensen zonder onderbrekingen in hun arbeidsloopbaan. Natuurlijk moet voorzichtig worden omgesprongen met de richting van de causaliteit. De mogelijkheid kan niet worden uitgesloten dat crimineel gedrag er de oorzaak van is dat mensen niet zijn getrouwd of dat ze hun baan kwijtraakten. De positieve samenhangen tussen criminaliteit en ernstige psychische problemen en verslaving duiden op een cumulatieve van problemen gedurende de levensloop.

Problemen

De kans dat iemand crimineel gedrag gaat vertonen is significant groter bij mensen die zich niet verantwoordelijk voelen voor het oplossen van problemen in hun familie. Verder is de kans op crimineel gedrag groter als er binnen de familie reeds problemen zijn met betrekking tot delinquentie. Ook hier moet voorzichtig worden omgegaan met de richting van de causaliteit. Op basis van de gegevens is niet vast te stellen of crimineel gedrag de oorzaak is van minder betrokkenheid bij de familie, of dat zwakke familiebanden de kans op crimineel gedrag verhogen. Vermoed wordt dat de causaliteit beide richtingen uitgaat.

Gebaseerd op een voordracht gegeven ter gelegenheid van het WODC/NIDI-congres 'Veranderingen in bevolkingssamenstelling, levensloop en criminaliteit: Gevolgen voor justitie', Ede, 11 mei 2006. Deze meer uitgebreide lezing zal later dit jaar verschijnen in de Congres-Proceedings.

LITERATUUR:

- Blokland, A.A.J. en P. Nieuwebeerta (2004), Crimineel gedrag over het leven: De effecten van leeftijd, levensomstandigheden en persoonskenmerken. *Mens en Maatschappij*, 79, 233-263.
- Dykstra, P.A., M. Kalmijn, T.C.M. Knijn, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder (2005), *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study: A multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, wave 1*. July 2005, Version 1. NKPS Working Paper No 4. Den Haag: NIDI.
- Farrington, D.P., G. Barnes en S. Lambert (1996), The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, 1, pp. 47-63.
- Gottfredson, M., en T. Hirschi (1990), *A general theory of crime*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Sampson, R.J. en J.H. Laub (1990), Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds. *American Sociological Review*, 55, pp. 609-627.

Prof. dr. P.A. Dykstra, NIDI, en **dr. H.A.G. de Valk**, NIDI en ICS/Sociologie Universiteit Utrecht

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

NKPS: EEN ANDERE BENADERING

De Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) is een grootschalig representatief survey-onderzoek naar familiesolidariteit gehouden in de periode 2002-2004. De NKPS wordt gefinancierd door NWO, de KNAW, het NIDI, de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Tilburg. De data zijn afkomstig van twee steekproeven uit de Nederlandse bevolking. De eerste is een dwarsdoorsnede van de in Nederland verblijvende bevolking in de leeftijd 18-79 jaar. De tweede steekproef betreft uitsluitend Turken, Marokkanen, Antillianen en Surinamers. De hier gerapporteerde analyses zijn gebaseerd op de eerste steekproef. De NKPS-gegevens zijn verzameld aan de hand van persoonlijke interviews en schriftelijke vragenlijsten. Via de schriftelijke vragenlijsten is vooral geïnformeerd naar subjectieve ervaringen en naar gevoelige onderwerpen, waaronder delinquentie, psychische problemen, eenzaamheid en verslaving.

De benadering in dit onderzoek is anders dan gebruikelijk is binnen het criminologisch onderzoek. In de eerste plaats zijn de gegevens afkomstig van een steekproef uit de totale Nederlandse bevolking. Het criminologisch onderzoek in Nederland richt zich veelal (maar niet uitsluitend) op delinquenten of veroordeelden. Het gebruik van een algemene steekproef geeft de mogelijkheid om ook mensen te bestuderen die niet of beperkt met politie of justitie in aanraking zijn geweest.

In de tweede plaats ging de aandacht uit naar *volwassenen* van alle leeftijden, terwijl de meeste criminologische studies zich richten op adolescenten en jongvolwassenen. Binnen het criminologisch onderzoek, en zeker in Nederland, is nog betrekkelijk weinig aandacht besteed aan de langetermijngevolgen van de omstandigheden waaronder iemand is opgegroeid of van gedrag dat in de jeugd is vertoond. Evenmin is veel bekend over het belang van volwassen levensloopkenmerken versus jeugdinvloeden als determinanten van crimineel handelen.

Ten derde wordt bij de bestudering van de invloed van familiekenmerken op het ontwikkelen van crimineel gedrag gekeken naar de *kwaliteit* van gezins- en familierelaties. In eerder onderzoek zijn vooral structurele kenmerken onderzocht, zoals de grootte van het gezin van herkomst of het opgroeien in een eenoudergezin. Om inzicht te krijgen in de wijze waarop gezins- en familierelaties ertoe bijdragen dat mensen crimineel gedrag kunnen gaan vertonen, is naast informatie over structurele kenmerken van families, kennis over de aard en inhoud van familierelaties onontbeerlijk.